

Драгана Тодоровић

докторанд, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Употреба зоографских списа у делима Светих Отаца и учитеља Цркве

Сажетак: Мало је познато да су поједини Свети Оци били под утицајем списа, које данас зовемо зоографски или бестијарни. Списе су читали, цитирали, користили њихов стил, преписивали, али и сами уређивали, те су на тај начин настале поједине светоотачке редакције. Најутицајнији зоографски спис био је *Физиолог*, настао између 2. и 4. века, највероватније на Истоку. Најширу употребу зоографског материјала налазимо код светог Василија Великог, али се трагови утицаја ових списа налазе и у делима хришћанских Отаца и учитеља Цркве 2. и 3. века. Стил и садржај зоографских списа био је близак простом народу, те их Оци користе када желе да објасне истине вере. С друге стране, они су на тај начин пренели идеју да Божја премудрост обухвата целокупну творевину и да је човек, ако жели, може сагледати на сваком месту и у свако време. Примери животиња, иза чијег описа следи морална поука, јасно говоре да нам на корист може бити и оно што нисмо научили из књига, већ помоћу закона природе.

Кључне речи: Зоографски списи, бестијарији, *Физиолог*.

Увод

*„Орао је цар створова који леће, добар је,
стио година живи без бриге, а кад остари,
оболи и заливају му се очи и не може ловити.
И винув се у небесну висину, дође на рајско језеро на истоку
и падне на камен и стиоји осам дана на камену и спадне му сва долесит.
И кућа се у рајском језеру шријути на дан и стиоји на сунцу,
и кад се разиреје од сунца, пада му се очистије очи
и буде какав је дио млад.“*
*Тако и ти, безумни човече, кад ти се умноже греси твоји,
пришцеи цркви, поштио је камен црква,
а сунце молишва црквена, рајско језеро је зајовед оца духовнога,
висина је пошти, а стваросит греси твоји.“*
Физиолог, Слово о орлу

У најранијој хришћанској литератури, било да су њени аутори Свети Оци или учитељи Цркве, сусрећемо се са алегоријским тумачењима сваке врсте. Неретко је то алегориско тумачење особина и начина живота неке животиње, или чак биљака, дрвећа, камења и нестварних бића. Постоји оправдана сумња да су они ту симболику преузели из списа које зовемо бестијарији или зоолошки списи.

За бестијарије можемо рећи да су изгледали као народни приручници зоологије. Главна карактеристика била им је та да наведене особине животиња и биља-

ка морају имати симболично тумачење. Дакле, није важна карактеристика (опис) по себи, већ поука коју она шаље. Кроз оваква дела јасно се могао сагледати однос човека према природи. У природи све има своје место и сврху, Бог је творац целокупне природе, али не само творац, већ и промислитељ. Промисао Божја односи се како на људе, тако и на биљке и на животиње. „Видљиви свет само је слика небеског света а односи међу живим бићима садрже поуку о духовним односима. Животиње које се у овим делима помињу заправо су слике Христа, човека, анђела, ђавола, Цркве...“¹

Сви до данас сачувани рукописи имају симболично тумачење и зато остаје непознаница да ли су првобитна зоографска дела садржала само опис животиње, са циљем да се направи прави приручник. До нас су стигли списи који у првом делу описују животињу, биљку или нестварно биће, а у другом делу се налази њихово духовно и морално тумачење. Управо је то духовно тумачење оно што зоографске списе чини хришћанским. Нема сумње да су им Оци Цркве дали хришћански садржај.

Трагови зоографских списа у делима Светих Отаца

*„Када човек хоће убити змију,
тада она цело тело предаје смрти,
а главу своју сачува како не би била удијена.“*

Физиолог, Слово о змији

Светим Оцима ови списи помогли су у беседама. Најутицајнији зоографски спис био је *Физиолог*. У делима Отаца четвртог века утицај *Физиолога* је највидљивији, али се трагови могу наћи и код ранијих Отаца и учитеља Цркве. У делима Климента Римског постоји неколико трагова зоографских списа. Климент помиње птицу феникс и помоћу ње објашњава учење о васкрсењу. Исто се може уочити и код Оригена, Климента Александријског, Теофила Антиохијског, Кирила Јерусалимског, затим код светог Јована Златоустог, Григорија Ниског, Василија Великог.

Драгојловић сматра да је оваква врста списа у самом свом почетку била паганска, а да су јој Свети Оци дали хришћански садржај.² Такође истиче да су њихови аутори сигурно били оддарени способношћу посматрања. Требало је приметити све карактеристике, описати их и пренети другима.

Постоји неколико очигледних примера коришћења зоографских списа код Климента Александријског. Питања којима се Климент бавио у раном хришћанству нису увек била једноставна. Нарочито их није било једноставно објаснити простом народу и онима који су тек примили хришћанство. Зато се Климент трудио да на појединим местима употреби симбол или алегорију и на тај начин превазиђе „тешка места“. У томе му је помогла и бестијарна алегорија. „Погледајте како премудри Мојсије симболично одбацује бесплодно сејање. Каже: Не једи зеца нити хијену. Он не жели да човек узима њихова својства, нити да ужива у истој похотљивости. Споменуте животиње преко мере желе парење. Каже се да зец годишње добива још један отвор, има толико отвора колико и година. Зато забрана да се једе зец заправо показује одбацивање „педерастиче“. Хијена се наизменично сваке годи-

¹ Тодоровић, Д., *Однос светлостичке катихезе и књижевне мисли у Византији*, магистарски рад, Београд, 2010., стр.101.

² Види Драгојловић, Д., *Физиолог у Срба*, докторски рад, Београд, 1968., 1–20.

не мења из мушког у женско. Тиме се сведочи да онај ко се уздржава од једења хијениног меса не треба одавати блуду.³ Краћу, али свакако исту мисао налазимо и у *Физиолоџу*: „Хијена је час мушко, час женско, и зато је нечиста. Зато и ти, човече, чувај се да не будеш сличан хијени.“⁴ У наставку даје детаљније објашњење: „Никако се не сме веровати да хијена мења природу и никако да она истовремено има оба пола, мушки и женски уд, како су неки претпоставили. Смишљали су хемафродите и трећу природу, између мушког и женског, андрогину нову природу.“⁵

Потпуно исту тему покушао је да обради кроз пример зеца. Ослања се на Мојсијева правила и пише: „Опет Мојсије забрањује једење зечетине. Зец се пари у свако време. Навалује на згрчену женку. Она је скотна месечно, и пре него што је родила; пари се и окоти. Чим се окоти одмах се пари са био којим (случајним) зецом. Није јој довољан један пар. И узима је опет док још доји. Она има рачвасту материцу.“⁶ Видимо да су Клименту бестијарни списи помогли у објашњењу осетљивих тема; какви односи се противе људској природи. Из наведених примера видимо да су бесловесним животињама својствене пожуде, а „човекова душа не може и не сме слепо да се повинује побудама неразумних животиња, него треба да бира, не потчињавајући се предмету који одабира.“⁷ Климент је дубоко веровао да „све што је Господ створио — у целини или појединачно — служи за спасење“⁸ и зато подучава и на примеру животиња. Сматра да чак и брачници могу да се подучавају на примерима животиња, јер, како каже Климент, Бог је све устројио тако да послужи васпитању наших душа.⁹

Поштовање родитеља помиње још Мојсије у Заповестима, а на ту обавезу подсећају сви хришћански учитељи. Ова обавеза такође је приказана симболички кроз ждрала, у 27. слову, тј. Слову о ждралу. „Ждрал је гласна птица. Скупљају се увече заједно. И када им дође време да спавају, шаљу за себе стражу која узима камен у једну ногу, а на другој стоји. Када задрема, испадне му камен и повиче, а остали се пробуде и стресу, па пошаљу другог стражара. Тако и ти, грешни човече, када чујеш глас цркве, дрзни се и чувај се од ђавола, јер црква ти је стража“. И код светог Василија Великог наилазимо на помен ждрала и на стражу коју они чувају, али не и на камен. „Како ждралови, рецимо, преко ноћи наизменице држе стражу: док остали спавају, један од њих кружи околу, пружајући осталима безбедан сан, а затим кад се наврши време његовог стражарења, он само закричи и преда се сну, а други га одмени и са своје старне му узврати пружајући му безбедност.“¹⁰ Још је важнији продужетак у коме Василије говори да старање којим ждралови окружују оне који су остарили, довољно је да покаже нашој деци, само ако имају воље да слушају, како своје родитеље треба волети.¹¹

Иако је стил писања приметно сличан, ако бисмо тражили и најсличнију идеју код светог Василија и у *Физиолоџу*, налазимо је у Слову о грлици. У *Физиолоџу* стоји да је „грлица љубазна према мужу и иду обоје заједно и свију гнездо себи. Ако једно

³ PG, Pedagogos, 497.

⁴ Физиолог, прев. Трифуновић Ђ., Пожаревац, 1973.

⁵ PG, 500

⁶ PG, 504.

⁷ Климент Александријски, *Сћиромаше, Оци и учитељи цркве III века: аниџологија*, прев. М.Мијатов, Београд-Србиње, 2007., 202

⁸ исто, 319

⁹ Види Стромате, 241

¹⁰ Види Физиолог, Слово о ждралу

¹¹ Види Шестоднев, 211

од њих погине, муж или жена, жали једно друго до смрти и мутну воду пије, нити гуче, нити на сирово дрво седа. Тако и ти, безумни човече, када изгубиш вољеног друга свога, позавиди грлици, да прими Господ мољење твоје о чем хоћеш. И опет, безумни човече, кад ти се умноже греси, притеци покајању и не реци како сам много грешан те ме неће примити Бог. Свакога човека који се добро каје добро ће примити Бог. Бога слави и дању и ноћу, све Бог види, човече. Не завиди женској красоти, сети се да ли је жена мужа увела у рај, него, шта више, погубила га је, тако и ти, човече, позавиди грлици једномужици.¹² Свети Василије сажима: Веле да грлица, ако се икада деси да свога друга изгуби па остане сама и удова, неће да ступи у заједницу са другим, већ због успомене на некадашњег брачног друга, остаје усамљена. Нека почују жене како је, чак и међу бесловесним животињама, часност удовиштва достојнија од неприличја многобрачности.¹³ Чедност је одувек била веома цењена хришћанска врлина; самим тим удовицама је саветовано да остану „једнобрачне“, а помоћ им пружа сама хришћанска заједница. Зато се овако важне теме дотичу оба писца.

Употребу бестијарних списа у траговима налазимо и код Кирила Јерусалимског. Ако детаљно погледамо Десету огласитељску поуку, видећемо да Кирило Христа назива лавом. То је био његов начин да искаже Христову царску и неизменљиву суштину. Свети Василије Велики лава такође користи да објасни Христову природу; чак додаје да лавица рађа смо једног лава¹⁴ — симбол јединородне Христове природе. Лав у *Физиолоју* заузима доста простора. За писца, лав има три „природе“, тј. важне карактеристике: прва је да замеће свој траг када се креће, како га ловци не би пронашли, друга, да спава отворених очију и трећа, да младунче рађа мртво, а оживљава у тренутну када му дође отац и „дахом га оживи“. Ово су јасне асоцијације на Господа Исуса Христа, посланом с неба. На два места, на самом крају Слова, писац тумачи симболику: „Док тело нашег Господа спи на крсту, божанство пак његово са десне стране оца бди, јер не задрема нити заспа чувар Израиља.“¹⁵ Треће Слово о лаву објашњава на који начин Бог Отац трећег дана из мртвих подиже младунца — Христа.

Лав није једина животиња коју Кирило користи као симбол. У *Кайсихезама* кроз пример змије објашњава значење крштења и човеков преображај. Кирило бележи: „Свака змија користи уске процепе и када прође кроз њих остави иза себе своју стару кожу и скинувши са себе старост, излази подмлађена телом. Тако исто и ти, каже он, пођи уским путем и пођи кроз тесна врата, изнуравајући се постом, изгони из тебе то што те упропашћује; свуци старог човека са свим делима његовим (Кол.3,9).“¹⁶ И на другом месту пише: „Чак и змија свлачи са себе кожу своју, па зар нећемо и ми одбацити грехе своје?“¹⁷ Јасно је да Кирило сам чин крштења схвата само као подстицај за преображајем и спасењем. Из његових речи видимо да пут преображаја није једноставан (пут је узан), али је итекако могућ. Могућ је уколико човек уложи труд и „свуче кожу са себе“, тј. искрено се промени и напредује у врлинама. Нешто другачијим речима, али суштински исту мисао бележи и писац *Физиолоја* у Првом Слову о змији. „Господ учи о змији у Јеванђељу: будите, рече, мудри

¹² Физиолог, Слово о грлици

¹³ Види исто, 200–220.

¹⁴ Види исто 222

¹⁵ види Физиолог, Слово о лаву

¹⁶ Кирило Јерусалимски, *Кайсихезе*, Хришћанска мисао, Београд, 2001., 39

¹⁷ исто, 25

као змије и безазлени као голубови (Мт.10,16). Физиолог учи како она четири природе има. Прва њена природа је оваква: када остари не види на очи и ослепи, те ако хоће млада да постане одлази и пости 40 дана и 40 ноћи све док не ослаби и кожа јој спадне. Тражи камен или тесну раселину и тамо се зарије, мучи своје тело и одложивши старост подмлађује се. На такав начин и ти, о човече, ако хоћеш одложити прастару старост световну, иди тесним и паћеничким путем. Сагледај, о човече, како живи змија ради свог спасења. Пости, дакле и ти, ради свог спасења. Обновићеш се и бићеш према вољи Божијој. Пост се за рај законоположи. Као прву заповест прихвати га Адам, те да ју је сачувао, не би смрћу био кажњен. Ослободи се, дакле, сарог човека, то јест грехова, и заишти раседно камење, или стешњено место као и змија, јер тесан и паћенички пут уводи у живот, а широк и простран уводи у погибел.¹⁸

Пчела се и данас често користи у разним поређењима. *Физиолог* је користи као симбол спасења душе. „Због тога, човече, у животу се сећај смрти, какав ћеш одговор дати. Престани зло чинити да примиш благодат, да ти се двери не затворе и у тешкоћи да не останеш и у муку да не поћеш.“¹⁹ Свети Василије Велики се упушта у детаљнији опис пчеле, истичући њен друштвени живот, заједнички живот у кошници и заједничку бригу и труд око посла. И наставља: „Овај цар по својој природи има преимућство над свима, пошто се он и по величини и по облику и по својој кроткој нарави разликује од осталих пчела. Наиме, и цар има свој жалац, али га не користи за одбрану. То су некакви неписани закони природе који кажу да не кажњавају они који су на највишој власти. И зато се пчеле, које не следе пример свога цара, убрзо покају због своје непромишљености, јер кад неког својим жалцем убоду, одмах умиру.“²⁰ У наставку овог описа, хришћане не оставља без поуке да се угледају на пчеле, остављајући за собом зло. Као што рад пчеле има смисао само у заједници и наше спасење могуће је једино кроз заједницу = цркву. А предводник је Христос кога следимо. Пример пчеле очигледно је имао снажан утицај на светог Василија, јер исти пример бележи у другом делу *О суду Божјем*. „Виђао сам понекад да и рој пчела, по закону природе, има вођу и да послушно следи свога цара. Много шта слично сам и виђао и слушао. О томе још више од мене знају они који се тиме баве. И тиме се показала истина онога што је речено. Онима који прате један знак и имају једнога цара, својствени су пристојност и склад, док су велике несугласице и раздор обележја анархије. Стога неслагање које се код нас сусреће како у вези са заповестима Господњим, тако и у међусобним односима, представља виновника отпадништва од правог Цара као и одрицање од Њега.“²¹

Многобројни су примери у којима се Василије ослања на живот животиња и кроз њих приказује реалност хришћанског учења и живота. Лисицу поистовећује са безбожницима, кроз јежа објашњава да зло није неко суштество које постоји само по себи, али је жеж истовремено и позитиван пример васпитања. Начин на који жеж брине о младунцима, потребно је да буде и хришћански темељ васпитања. Врана је такође добар пример васпитања деце, док орла и ноја упоређује са небрижним и немарним родитељима. Одвајање голуба од јата, заправо је одвајање хришћана од цркве. А све су то и мисли *Физиолога*.²²

¹⁸ види Физиолог, Прво слово о змији

¹⁹ исто, Слово о пчели

²⁰ Шестоднев, 209.

²¹ Свети Василије Велики, *О суду Божјем*, интернет издање, www.verujem.org

²² Нпр. у *Физиологу* за ноја пише: „Када хоће снести јаја, мотри на време у ваздуху. И када буде вели-

Примећујемо да је писац *Физиолоџа* својим речима желео је да пренесе јеванђелске поруке. Бићу слободна да кажем : врло је могуће да је писац *Физиолоџа* сам свети Василије Велики, јер је подударност мисли из *Физиолоџа* и *Шестоднева* изузетно велика. Ако не писац, Василије је бар редактор једне верзије Физиолога,²³ дела које је очигледно оставило снажан утицај на његов рад.

Закључак

„Мноџо је врста ишћица којима, да би зачеле, није ишћредно никакво иарење са мужјаком. И док код груих ишћица неолођена јаја дивају неродна, веле да белолави суи без икаквои иарења улавном иоложе илодна јаја; и ишћред ишћоа суиови знају да живе веома дуо, јер се њихов животић честио ишћиже и д сшћо иодина. Ово нарочишћо заиамшћи између свих ишћича које си о ишћицама чуо, иа ако се некада деси да видиш неке људе који се ишћсмевају ишћајни наше вере, иа кажу како је немоиуће и како је изван закона ишћироде да девојка роди, а да се њено девојашшћиво очува нешћакнушћим, сшћи се да је Онај, који је блашћоизволео да лудоишћу ишћроиоведи сшћасе оне који верују, унаишћред ушћиројио небројене ишћиродне доказе који ишћишћврђују веру у оно ишћио је ишћроишћивно уму.“
Василије Велики, Шестоднев

Поставља се питање зашто је баш кроз животињске карактеристике писац *Физиолоџа* изложио главна учења хришћанства?! У одговору нам помажу речи самих Светих Отаца. Свети Василије Велики записао је који је циљ ових примера у *Шестодневу*: „Ја, опет, имам само један циљ, а то је да из свих ових примера изграђујем Цркву. Нека обуздају старсти они који су разуздани и нека се поучавају на примерима копнених и морских животиња.“²⁴ А ту су и речи светог Јована Дамаскина, који каже да је по наредби Божјој земља из себе дала свакојаке врсте животиња и све је то било дато човеку да му буде од користи. „Звери нам, међутим, ни сада нису бескорисне, јер нас застрашују, и приводе ка познању и призивању Бога који нас је створио.“²⁵

Кога год данас сматрали аутором *Физиолоџа*, несумњиво да је он имао исту намеру као и рани хришћански писци, а то је да све што је створено и видљиво сваког тренутка пријављује свог Творца. Божја мудрост јавља се и кроз природу и кроз створења која се у њој налазе. Довољно је да човек посматра, те Божју промисао и план спасења може откривати на сваком месту и у свако време. Човек може да се подучава и на примеру животиња које га окружују. И управо је то разлог зашто су хришћански писци првих векова посегли и за овом врстом списа.

ка топлота у ваздуху, долази у песак и снесе. Потом покрива јаја и размешта их. И излегну се птићи звани нојеви. Такви родитељи нису паметни док остављају чеда своја, јер одлазе а да не леже на јајима и не брину како ће их васпитати. Постоје, пак и духовни оци који се радују и примају на исповедање. Тако у неприличности идући, нити молитвом нити бдењем да се сете чеда својих, онемогућавајући им Божју помоћ и гресима њиховим.”

²³ Постоји тзв. Псеудо-Василијева верзија Физиолога, која се данас чува у манастиру светог пантелејмона под сигнатуром 22. Детаљније види Тодоровић, 101- 131.

²⁴ Шестоднев, 196

²⁵ Дамаскин, Ј., *Источник знања*, Јасен, Београд-Никшић, 2006., 203.

Литература

- Василије Велики, *Шестоднев*, Беседа, Нови Сад, 2001.
- Василије Велики, *О суду Божјем*, интернет издање, www.vequjem.org.
- Драгојловић, Д., *Физиологи у Срба*, докторски рад, Београд, 1968.
- Јован Дамаскин., *Источник знања*, Јасен, Београд-Никшић, 2006.
- Кирило Јерусалимски, *Катихезе*, Хришћанска мисао, Београд, 2001.
- Климент Александријски, *Сиромашје, Оци и учитељи цркве III века: анџологија*, прев. М. Мијагов, Београд-Србиње, 2007., 202.
- Migne, J.P., *Ελληνική πατρολογία*, тоμος 8, ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, Αθηναί, 2000.
- Спшара књижевности*, група аутора, прир. Ђорђе Трифуновић, Нолит, Београд, 1965.
- Спшара српска књижевности- айокрифи, йохвале*, прир. Томислав Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Спшара српска књижевности — жијије*, прир. Томислав Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Тодоровић, Д., *Однос свећошачке катихезе и књижевне мисли у Византији*, магистарски рад, Београд, 2010., стр. 101.
- Физиологи*, прев. Трифуновић Ђ., Пожаревац, 1973.